

Amikor dologi jogosultak felelnek custodiáért — a kézizálog-hitelező és a haszonélvező custodia-felelőssége a klasszikus római jogban**

I. Alapvetés

Az álláspontunk szerint valószínűsíthetően (bár számos más nézet is ismeretes¹) már a préklasszikus korban, a *commodatum* (Ulp. D. 13, 6, 5, 3; Ulp. D. 13, 6, 5, 6; Ulp. D. 13, 6, 5, 9) és az *emptio venditio* (pl. Paul. D. 18, 6, 15, 1) kapcsán² tételes jogi szinten is legalábbis csírájában kialakult objektív *custodia*-felelősség konstrukcióját, mint ismert, részletesen a klasszikus jogtudomány dolgozta ki, a *custodiensek* körének jelentős mértékű kitérítése, valamint a *custodia*-felelősség tartalmának és határainak részletes, ugyanakkor kazuisztikus kidolgozása mellett.

A *custodia*-felelősség fejlődéstörténetének akár csak vázlatos tárgyalásáról is kénytelenek vagyunk most lemondani, a terjedelmi korlátokra is tekintettel; e vonatkozásban csak annyit jegyzünk meg, hogy a *custodia*-felelősség a kései klasszikus korban már meglehetősen széles körben alkalmazott (álláspontunk szerint még az ingatlanokra is kiterjedő³) konstrukciót jelentett. E tekintetben csak arra kívánunk utalni — a részletesebb

* SIKLÓSI IVÁN adjunktus, PhD, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék. E-mail: ivan.siklosi@ajk.elte.hu

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Így pl. — csak hogy néhány szakirodalmi nézetre hivatkozzunk — C. A. CANNATA: *Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano*, Milano 1966, 119skk. úgy vélekedik, hogy csupán a klasszikus korban, mégpedig Hadrianus korában jött létre a *custodia*-felelősség. E nézet szerint a *veteres* még nem ismerték a műértelemben vett *custodia*-felelősséget. A *custodia*-felelősség kialakulásának időpontját illetően néhai Molnár Imre szegedi professzor egyenesen a hajósi-fogadói *receptum*-felelősséget tekintette kiindulópontnak. Molnár szerint ugyanis Labeo a róla elnevezett kifogással (*exceptio Labeoniana*) föltehetően egy új felelősségi formát teremtett meg: a *custodia*-felelősséget (MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged 1994, 85; a *custodia*- és a *receptum*-felelősség azonban — Földi András nézetéhez csatlakozva — álláspontunk szerint két egymáshoz bár igen hasonló, de különböző tényállásokhoz kötődő, eltérő töről fakadó és egymáshoz képest részben eltérő mértékű felelősséget jelentett, így a *receptum*-felelősség korántsem azonosítható a *custodia*-felelősséggel; e tekintetben ld. FÖLDI A.: *A hajósi-fogadói receptum-felelősség és a custodia viszonyának kérdéséhez*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 33 [1991—1992], 9—28; UŐ: *Anmerkungen zum Zusammenhang zwischen der Haftung „ex recepto nautarum cauponum stabulariorum“ und der Haftung für „custodia“*, Revue internationale des droits de l'Antiquité 40 [1993], 263—291; UŐ: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Bp. 1997, 103skk.). Az újabb szakirodalomban Martín Serrano-Vicente úgy vélekedik, hogy a műértelemben vett *custodia*-felelősség Labeo korában, mégpedig a *locatio conductio operis* körében alakult ki, és csak ezt követően terjesztették ki a *custodiáért* való helytállást a *commodatariusra* és az eladóra az *emptio venditio* körében — mégpedig előbb a haszonkölcsönbe vevőre és csak később, hosszú jogtudományi fejlődés után az eladóra (M. SERRANO-VICENTE: *Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano*, Madrid 2006, 115skk.; összefoglalóan 351).

² Vö. SIKLÓSI I.: *A custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban*, Bp. 2009, 22skk.

³ Azon túl, hogy ingatlanok esetében általában is nagyon vitatott a *custodia*-felelősség fennállása vagy fenn nem állása (számos tekintélyes szerző eleve kizárja a *custodia*-felelősség köréből az ingatlanokat, így pl. CANNATA: *id. m.* 119sk.; R. KNÜTEL: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 100 [1983], 348; MOLNÁR: *id. m.* 150; A. GUZMÁN BRITO: *La responsabilidad objetiva por custodia en el derecho romano y en el derecho moderno, con una referencia especial a la regla periculum est emptoris*, Revista Chilena de Derecho 24 [1997], 181), az ingatlan ellopni — egy elszigeteltnek tekinthető klasszikus kori nézetet leszámítva (vö. Gell. *Noctes Atticae*, 11, 18, 13; Ulp. D. 19, 2, 13, 6; Ulp. D. 13, 3, 2; e forrásokra és az egész problémára nézve ld. a régebbi hazai szakirodalomból MARTON G.: *A furtum mint delictum privatum*, Debrecen 1911, 147skk.) — egyébként sem lehet. Álláspontunk szerint azonban *custodia*-felelősség köréből nem lehet kizárni az ingatlanokat, ill. az ingatlanok tárgyában kötött

forráshivatkozásoktól és a releváns szakirodalom meghivatkozásától most eltekintve —, hogy az objektív *custodia*-felelősséget a klasszikus korban kiterjesztették a *locatio conductio* alanyaira, még később — csupán kevés forrásszöveg tanúsága szerint — pl. az önként megőrzésre kínálkozó letéteményesre (Ulp. D. 16, 3, 1, 35), vagy éppen a közös dolgot a saját kizárólagos őrizetében tartó *socius*ra (Ulp. D. 17, 2, 52, 3) is, sőt, a *custodia*-felelősség problematikája még az innominát reálszerződések kapcsán is fölvetődik (pl. Paul. D. 6, 1, 21), hogy csak néhány fontos esetet említsünk a *custodia*-felelősséggel tartozó adósok körének gazdag klasszikus római jogi kazuisztikájából, messzemenően a teljesség igénye nélkül.

E „kiszélesítési” tendencia jegyében pedig a kései klasszikus korban a *custodia*-felelősséget már nem csak kimondottan kötelmi jogosultakra, hanem adott esetben dologi jogosultakra is kiterjesztették — igaz, mindig valamilyen kötelmi jogi szerződés kapcsán.

Ebben a tanulmányban két, kifejezetten dologi jogosult: a kézizálog-hitelező és a haszonélvező *custodia*-felelősségének problematikáját kívánjuk dióhéjban megvizsgálni. Már most megjegyezzük, hogy mindkét konstrukció igen vitatott a felelősségi jogi tárgyú római jogi szakirodalomban, és e tekintetben jóval szegényesebb forrásbázisra támaszkodhatunk, mint a haszonkölcsönbe vevő, a konszenzuális adásvétel eladója vagy éppen a különféle vállalkozók *custodia*-felelősségét illetően. A kézizálog-hitelező *custodia*-felelősségét ugyanis kifejezetten csupán két, a haszonélvező *custodia*-felelősségét pedig csak egyetlen forrásszöveg rögzíti.

Térjünk rá mármost a tanulmányunk tulajdonképpeni tárgyát képező két problematika rövid elemzésére.

II. A kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége

Mint ismert, a kézizálog-hitelező — egyes forrásszövegek tanúsága szerint — a kései klasszikus római jogban már *custodiáért* is felel. Ahogyan Ulpianusnál olvashatjuk:

Venit autem in hac actione (pigneraticia) et dolus et culpa, venit et custodia, vis maior non venit. (Ulp. D. 13, 7, 13, 1)⁴

A kézizálog-hitelező tehát e fragmentum tanúsága szerint *dolusért*, *culpáért*, sőt *custodiáért* is felel, *vis maiorért* azonban nem. Teljesen világos szöveg, amelynek alapján egyértelműen verifikálható a kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége, legalábbis Ulpianus idejében.

Nörr ugyanakkor rámutat arra, hogy a felelősség kérdése zálogjognál nagyon vitatott,⁵ nézete szerint a *custodiára* hivatkozó szövegek mindegyike kevésbé bizonyító erejű, és a

szerződéseket; több forrásszöveg alapján nézetünk szerint verifikálható a *custodia*-felelősség ingatlanok körében is, az *emptio venditio* és a *locatio conductio rei* tekintetében (ld. pl. Alf. D. 18, 6, 12; Alf. D. 19, 2, 29; Paul. D. 19, 1, 36; Paul. D. 19, 2, 30, 4; Paul. D. 39, 2, 18, 9; Paul. D. 39, 2, 38 pr.). E kérdésekkel azonban most nem tudunk bővebben foglalkozni, e vonatkozásban ld. SIKLÓSI I.: *A konszenzuális adásvétel eladójának custodia-felelőssége a klasszikus római jogban*, Jogtudományi Közöny 70/10 (2015), 489skk.

⁴ A forrásszöveghez ld. pl. V. ARANGIO-RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*, Napoli 1933², 145; P. KRÜCKMANN: *Custodia*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 64 (1944), 26sk.; C. RASCÓN: *Pignus y custodia en el derecho romano clásico*, Oviedo 1976, különösen 102; R. ROBYAYE: *L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*, Bruxelles 1987, 233skk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 337.

⁵ D. NÖRR: *Die Entwicklung des Utilitätsgedankens im römischen Haftungsrecht*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 73 (1956), 84. Ld. hasonlóan SERRANO-VICENTE: *id. m.* 353. — A záloghitelező *custodia*-felelősségéhez ld. pl. G. I. LUZZATTO: *Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale I. La responsabilità per custodia*, Milano 1938, 233skk.; F. M. DE ROBERTIS: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione*, Bari 1982, II, 679; SERRANO-

záloghitelező *custodia*-felelőssége kifejezetten csak az említett Ulpianus-szövegben, valamint egy Diocletianustól és Maximianustól származó *constitutio*ban mondatik ki.⁶ Ez utóbbi szöveg a következőképpen szól:

Sicut vim maiorem pignorum creditor praestare necesse non habet, ita dolum et culpam, sed et custodiam exhibere cogitur. (C. 8, 13, 19)

Nézetünk szerint ez a rendkívül világosan fogalmazó forrásszöveg egyértelműen rögzíti a kézizálog-hitelező *custodia*-felelősségét Diocletianus korában.⁷

A kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége (is) egyértelműen lehet még következtetni nézetünk szerint az alábbi, most csak kivonatossan idézett és röviden elemzett fragmentumból is:

Et puto omnibus, quorum periculo res alienae sunt, veluti commodati, item locati pignorisve accepti, si hae subreptae sint, omnibus furti actiones competere... (Ulp. D. 47, 2, 14, 16)⁸

Ulpianus itt arról beszél, hogy mindenkit, akinek az őrizetében idegen dolgok vannak — miként a *commodatum*, a *locatio conductio* vagy a *pignus* esetében —, ha az őrizetükből azokat ellopták, megillet az *actio furti*. E szövegből jól levezethető többek között a kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége is: ha ugyanis a zálogba adott dolgot a kézizálog-hitelező birtokából ellopták, a szöveg tanúsága szerint őt is egyértelműen megilleti az *actio furti*; ennek alapján pedig *custodia*-felelőssége is verifikálható, hiszen, mint ismert, a dolgot ért lopásért fennálló *custodia*-felelősség szükségképpen együtt jár az *actio furti* megindításának jogával. E tekintetben Pozsonyi Norbert helyesen mutat rá arra, miszerint „kézenfekvő, hogy a kézizálog-hitelező aktív legitimációja az *actio furti* esetén a *custodia*-felelősséggel áll összefüggésben, tehát ebben az esetben a *periculum* kifejezés a kézizálog vonatkozásában a *periculum custodiae*-t jelenti”.⁹

Pozsonyi¹⁰ szerint ez a jogeset azt a feltételezést erősíti meg, hogy a záloghitelező a diszpozitív jog szerint saját veszélyére tartotta magánál a zálogtárgyat, a szerződő felek azonban e szabálytól eltérhettek, és a Pozsonyi által hivatkozott Sulpicius-archívumban foglalt szerződési kikötések a szerző szerint éppen e diszpozitív szabálytól való eltérést dokumentálják. Ennek kapcsán Pozsonyi a Sulpicius-archívumból azokra a zálogkikötésekhez

VICENTE: *id. m.* 335skk.; M. FUENTESECA: *Pignus e hypotheca en su evolución histórica*, Santiago de Compostela 2013, 177.

⁶ NÖRR: *id. m.* 84⁶⁴.

⁷ A textus ugyanakkor erősen vitatott a szakirodalomban. Ld. pl. J. PARIS: *Responsabilité de la « custodia » en droit romain*, Paris 1926, 181skk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 146; VISKY K.: *A „vis maior” a római jog forrásaiban*, Bp. 1942, 91sk.; A. METRO: *L'obbligazione di custodire nel diritto romano*, Milano 1966, 180; RASCÓN: *id. m.* 102; G. MACCORMACK: „Custodia” and „culpa”, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 89 (1972), 157sk.; ROBAYE: *id. m.* 235skk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 337. — Arangio-Ruiz a szöveg eredetisége mellett foglal állást; nézete szerint a textus nem említené a *custodiát*, ha az nem szerepelt volna az eredeti szövegben is. MacCormack szerint ez a textus „egy szignifikáns szöveg a *praestare* jelentésére vonatkozóan”, és a „*custodiam exhibere*” alatt „*custodiam praestare*” értendő, ami ugyanakkor MacCormack álláspontja szerint tevékenységet jelent. Robaye ugyanakkor ezzel szemben azt a nézetet fogalmazza meg, hogy az idézett *constitutio* szerint „a kézizálog-hitelező technikus *custodiáért* áll helyt”.

⁸ A szöveghez ld. pl. PARIS: *id. m.* 72sk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 101sk.; ROBAYE: *id. m.* 224. A forrásszövegre nézve ld. az újabb hazai szakirodalomból POZSONYI N.: *Zálogpraxis az ókori Rómában*, PhD-értekezés, Szeged 2012 (ld.: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1641/1/Pozsonyi_Norbert_Ertekezés.pdf), 108sk., valamint UÓ: *Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában (a TPSulp. 52 exegézise)*, in: P. Szabó B.—Újvári E. (szerk.): *Universitas „unius rei”*. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen 2014, 232sk.

⁹ POZSONYI: *Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában* (id.), 232sk.

¹⁰ POZSONYI: *Zálogpraxis az ókori Rómában* (id.), 108.

kötődő veszélyviselési klauzulákat tartalmazó okiratokra (TPSulp. 51 [„*quae ab omni vi periculo meo esse fateor*”]; TPSulp. 52 [„*que ominia ab omni vi periculo meo est fetor*”];¹¹ TPSulp. 79 [„*id triticum quo de agitur omni periculo esset meo heredisve mei*”]) hivatkozik, amelyekben az adós a dolog elpusztulásának vagy megrongálódásának minden veszélyét (azaz az *omne periculumot*) magára vállalja.¹² Ezek alapján pedig Kaser álláspontját cáfolja meg, aki azt hangsúlyozta, hogy a kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége csak a kései klasszikus jogtudományban vált elfogadottá — a Sulpicius-archívum okirati praxisa ugyanis Pozsonyi szerint megcáfolni látszik Kaser¹³ álláspontját.¹⁴

(Azt látjuk, amit számos más esetben is, történetesen a szerződési praxis kiemelkedő jelentőségét a római jog egyes konstrukcióinak kialakulása, ill. fejlődése során. A területi korlátok miatt részletesebben most ki nem fejthető álláspontunk szerint maga a *custodia*-felelősség is valószínűleg egyes konkrét szerződési kikötésekben jelent meg első ízben, még a préklasszikus korban. Pozsonyi kutatásai alapján valószínűleg a záloghitelező *custodia*-felelőssége is első ízben a szerződési praxisban jelent meg, amit azután később a jogtudomány is magáévá tett. Forrásadataink szerint viszont a jogtudomány [azaz a tételes jog] valóban csak a kései klasszikus korban ismerte el a záloghitelező *custodia*-felelősségét.¹⁵)

Megjegyezzük még, hogy noha a záloghitelező dologi jogi jogosult, *custodia*-felelőssége nem a zálogjogból, hanem az annak alapjául szolgáló kézizálog-szerződésből fakad, és az annak alapján megindítható *actio pigneraticia in personam*hoz kötődik. A záloghitelező *custodia*-felelőssége tehát nem töri át magának a *custodia*-felelősségnek a kötelmi jogi jellegét.

Ami a fentiek alapján vitathatatlannak tűnik: a kései klasszikus kori római jogban a kézizálog-hitelező már a tételes jog által is előírt *custodia*-felelősséggel tartozott.

III. A haszonélvező *custodia*-felelőssége

Arra nézve, hogy a *custodia*-felelősség nem csupán kötelmi jogosultakat terhelhet, másik példaként a haszonélvező *custodia*-felelőssége említhető. Paulus ugyanis világosan rögzíti, hogy a haszonélvező *custodiáért* tartozik helytállni:¹⁶

¹¹ E két szöveghez ld. még. pl. J. URBANIK: *Sponsio servi*, The Journal of Juristic Papyrology 28 (1998), 188skk.

¹² POZSONYI: *Zálogpraxis az ókori Rómában* (id.), 107. A TPSulp. 52-ben foglalt veszélyviselési klauzulára nézve ld. még UŐ: *Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában* (id.), 231—234. A TPSulp. 79 elemzésére nézve ld. még UŐ: *Die Verkaufsabrede beim „pignus“ in Theorie und Praxis*, in: Ph. Klausberger—Ch. Lehne—Ph. Scheibelreiter (hrsg.): *Disputationes Tirolenses. Tagungsband zum 7. Internationalen Treffen der Jungen Romanist(inn)en*, Wien 2014, 123skk. A TPSulp. 51, 52 és 79 elemzésére nézve (más, a témába vágó források elemzése mellett) ld. még újabban pl. F. KLINCK: *Verpfändung und Speichermiete in den „Tabulae Pompeianae Sulpiciorum“*, in: J. D. Harke (hrsg.): *Facetten des römischen Pfandrechts. Studien zur Geschichte und Dogmatik des Privatrechts*, Berlin—Heidelberg 2015, 55skk.

¹³ M. KASER: *‘Furtum pignoris’ und ‘furtum fiduciae’*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 99 (1982), 253; vö. POZSONYI: *Zálogpraxis az ókori Rómában* (id.), 107⁵¹¹.

¹⁴ POZSONYI: *Zálogpraxis az ókori Rómában* (id.), 107⁵¹¹.

¹⁵ POZSONYI: *Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában (a TPSulp. 52 exegézise)* (id.), 233 újabban arra mutat rá, hogy mivel a kézizálog-hitelező *custodia*-felelősségét csak a kései klasszikus jogtudósoktól származó források támasztják alá, nem állítható teljes biztonsággal az, hogy a kézizálog-hitelező már a Kr. u. I. század első felében *custodia*-kötelezettséggel tartozott az általa átvett zálogtárgyak tekintetében, azonban nem is zárható ki ez a lehetőség. A magunk részéről minden további nélkül elképzelhetőnek tartjuk, hogy a kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége első ízben a szerződési praxisban jelent meg, a tételes jog pedig csak jóval később, a kései klasszikus korban reagált erre a szerződési gyakorlatban már ismert konstrukcióra. — A szerződési gyakorlat és a zálogjog összefüggéseire ld. még az újabb szakirodalomból pl. D. SCHANBACHER: *Verpfändungspraxis und Pfandrecht*, in: W. Ernst—Jakab É. (hrsg.): *Usus Antiquus Iuris Romani. Antikes Recht und lebenspraktischer Anwendung*, Berlin—Heidelberg—New York 2005, 191skk.

¹⁶ A haszonélvező *custodia*-felelősségére nézve ld. pl. G. WESENER: *‘Custodia’-Haftung des Ususfruaktuars*, in: Synteleia V. Arangio-Ruiz, I, Napoli 1964, 191—197; MACCORMACK: *id. m.* 218sk.; I. REICHARD: *Stipulation*

Nam fructuarius custodiam praestare debet. (Paul. D. 7, 9, 2)

A szöveg a *Digesta* 7. könyvében, annak „*Usufructuarius quemadmodum caveat*” c. 9. titulusa alatt került felvételre, mégpedig Ulpianus szövegei közé ékelve, a *cautio usufructuaria* következményeként megindítható *actio ex stipulatu* kapcsán.¹⁷

Ugyanakkor csupán Paulus, és ő is csak ebben az egyetlen, meglehetősen tömör és talán a kompilátorok által lerövidített szövegben utalt kifejezetten a haszonélvező *custodia*-felelősségére — ennek alapján feltehető, hogy e kiszélesítésre csupán a kései klasszikus korban, tehát Paulus idejében került sor, sőt, elvileg még az is elképzelhető, hogy ez egy kisebbségi vagy talán csak Paulus által megfogalmazott nézet lehetett még a kései klasszikus korban is.

Miként az közismert, már az *ususfructus* szintén Paulustól származó híres definíciójában is megtaláljuk a dolog épségben történő megőrzésére vonatkozó hangsúlyos utalást; a haszonélvezet ugyanis egy idegen dolgokon fennálló használati és gyümölcsöztetési jogot jelent a dolog állagának épségben tartása mellett:

Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. (Paul. D. 7, 1, 1)

Önmagában már ebből a definícióból is le lehetne tkp. vezetni a haszonélvező *custodia*-felelősségét, ha tekintetbe vesszük, hogy pl. a *custodia*-felelősséggel tartozó *commodatarius*, vagy éppen a dologbérlő is épségben köteles visszaadni a dolgot a szerződés lejártával — tudjuk persze, hogy ez a deduktív okoskodás nem megalapozott a római jogi források elemzése során, mindenekelőtt a római jogtudósok kazuisztikus gondolkodásmódjára tekintettel.

A haszonélvező *custodia*-felelősségének problémával érdemes kicsit részletesebben is foglalkoznunk.

A klasszikus, nagy felelősségi monográfiák a fenti Paulus-fragmentumot (Paul. D. 7, 9, 2) vagy egyáltalán nem, vagy csupán lakonikus tömörséggel elemzik. Paris *custodia*-könyve egyetlen mondatot szentel csupán a haszonélvező *custodia*-felelősségének, a D. 7, 9, 2 alatt felvett paulusi textust idézve, magát a problémát azonban részletesebben nem vizsgálva.¹⁸ Arangio-Ruiz az általa „breve frase”-ként minősített, a haszonélvező *custodia*-felelősségét rögzítő paulusi szöveggel nem foglalkozik részletesebben, és Paulusnak a haszonélvező *custodia*-felelősségére vonatkozó megállapításának nem tulajdonít technikus jelentést.¹⁹ Metro *custodia*-monográfiájában kifejezetten azt írja, hogy nem foglalkozik a haszonélvezet körében felmerülő *custodia*-kötelezettség problémájával, mint a „szerződési matérián” kívül eső kérdéskörrel.²⁰ Robaye könyve,²¹ ill. Cardilli felelősségi monográfiája²² a forrásmutatók tanúsága szerint meg sem említi a szöveget — utóbbi azért igen különös, mert Cardilli

und Custodiahftung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 107 (1990), 47skk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 345sk.

¹⁷ Vö. pl. REICHARD: *id. m.* 47; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 345sk.

¹⁸ PARIS: *id. m.* 144.

¹⁹ ARANGIO-RUIZ: *Responsabilità* (id.), 269.

²⁰ METRO: *id. m.* 191²⁴⁸. Mint látni fogjuk, e megállapítás nem helytálló, hiszen a haszonélvező jóllehet dologi jogosult, de *custodia*-felelőssége nem a „szerződési matérián” kívüli probléma: a haszonélvező *custodia*-felelőssége ugyanis egy *stipulatio* alapján vetődik fel (és éppen ez utóbbi körülményre tekintettel olyan izgalmas és egyben nehéz tudományos probléma a haszonélvező *custodia*-felelőssége, mert az jelen esetben nem egy *bonae fidei* szerződés kapcsán merül fel).

²¹ ROBAYE: *id. m.*

²² R. CARDILLI: *L'obbligazione di 'praestare' e la responsabilità contrattuale in diritto romano*, Milano 1995.

könyvének már a címében is olvasható az a „*praestare*” szó, amely a Paul. D. 7, 9, 2 szövegében is szerepel, mégpedig kulcsfontosságú jelentőséggel rendelkezve.

Kétségtelen, hogy ez az egyetlen szöveg, amely kifejezetten rögzíti a haszonélvező *custodia*-felelősségét.²³ Metro szerint egy olyan fragmentumról van szó, amely „bizonyosan a kompilátorok által manipulált”.²⁴ Ezt a részletesebben alá sem támasztott interpolációkritikai nézetet nem tudjuk osztani; a fragmentumban foglaltak álláspontunk szerint különösebb problémák nélkül beilleszthetők a *custodia*-felelősséget rögzítő más klasszikus kori szövegek sorába, legfeljebb — miként azt már fentebb is valószínűsítettük — a kompilátorok általi lerövidítésről lehet beszélni e Paulus-töredék esetében, legalábbis álláspontunk szerint.

A haszonélvező *custodia*-felelősségének legjellemzőbb és egyben legproblematisabb sajátossága, hogy az a haszonélvező által adott *cautio usufructuaria* kapcsán a haszonélvező ellen megindított *actio ex stipulatu* mint *stricti iuris iudicium* alpereseként merül fel, holott a *stipulatio* kapcsán máskülönben egyáltalán nem vetődött fel a *custodia*-felelősség a források tanúsága szerint. E kérdéskört részletesen vizsgálta Ingo Reichard 1990-ben megjelent tanulmányában. Reichard²⁵ kifejezetten tagadta a *stipulatio* keretében a *custodia*-felelősség fennállását, ennek alapján pedig nem tulajdonított technikus jelentést a Paul. D. 7, 9, 2-ben foglalt *custodiam praestare* kitételnek sem.

De vajon helytálló-e ez az értelmezés?

E kérdés megválaszolásához — vagy legalábbis annak megkísérléséhez — további források elemzésére van szükség.

A klasszikus korban a lopásra majdnem mindig²⁶ kiterjedő *custodia*-felelősség együtt járt az *actio furti* megindításának jogával. Egy, különösen az *actio furti* aktív legitimációjával összefüggésben releváns szöveg tanúsága szerint, ha az *ususfructus* tárgyát képező rabszolgát ellopták, úgy mind a haszonélvezőt, mind pedig a tulajdonost megilleti a lopási kereset. Az *actiót* a forrásszöveg szerint megosztják a *dominus* és a haszonélvező között: míg a *fructuarius* duplumra perelhet a gyümölcsök miatt, vagy pedig arra az érdeksérelemre, amely őt a lopás folytán érte, addig a tulajdonos arra az érdeksérelemre perelhet, amely őt tulajdonjogának sérelme folytán érte:

Si servus fructuarius subreptus est, uterque, et qui fruebatur et dominus, actionem furti habet. Dividetur igitur actio inter dominum et fructuarium... fructuarius aget de fructibus vel quanti interfuit eius furtum factum non esse eius, dupli: proprietarius vero aget, quod interfuit eius proprietatem non esse subtractam. (Ulp. D. 47, 2, 46, 1)

A (nézetünk szerint technikus értelemben vett) *custodia*-kötelezettség folyományaként is tehát e szöveg értelmében a haszonélvező is megindíthatja az *actio furti*.

Ne felejtjük el viszont, hogy a haszonélvező *custodia*-felelőssége konkrétan az *actio ex stipulatu* alpereseként merült fel — a *cautio*ra tekintettel.

A források nem ismerik el a *stipulatio* hitelezőjének jogosultságát az *actio furti* megindítására — ebből pedig az a következtetés is levonható, hogy a *stipulation*nál nem lehet

²³ Vö. METRO: *id. m.* 192²⁴⁸: „la responsabilità per custodia dell’usufruttuario ha un solo fondamento testuale”.

²⁴ METRO: *id. m.* 192²⁴⁸: „un frammento certamente manipolato dai Compilatori”.

²⁵ REICHARD: *id. m.* 46skk.

²⁶ Leszámítva a *servus non custodiendus*nak minősülő rabszolga ellopását (vö. pl. Pap. D. 47, 2, 81 pr., valamint számos további forrásszöveget is; az egész problémához ld. pl. BALÁSFALVI KISS B.: *A „veszély” kérdése az adásvételnél a római jogban, I. Custodia-felelősség*, Kecskemét 1940, 148sk.; M. KASER: *Die „actio furti“ des Verkäufers*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 96 [1979], 110; M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht*, Wien—Köln—Weimar 2000, 395), valamint természetesen az ingatlanok tekintetében felmerülő *custodia*-felelősséget (ennek problémájára fentebb már röviden utaltunk).

custodia-felelősségről beszélni. De vajon következik-e ebből az is, hogy a haszonélvező nem felelt technikus értelemben *custodiáért*?

Az alábbi Paulus-szöveg alapján a *stipulatio* hitelezője nem indíthatja meg az *actio furtit*. Akinek tehát egy dolgot *stipulatio* alapján tartozik valaki szolgáltatni, úgy a hitelező nem, csak a *stipulatio* adósa (nyilván a tulajdonos) indíthatja meg a lopási keresetet:

Is, cui ex stipulatu res debetur, furti actionem non habet, si ea subrepta sit, cum per debitorem stetisset, quo minus eam daret. (Paul. D. 47, 2, 13)

Az tehát, akinek *stipulatio* alapján tartoznak egy dologgal, nem indíthat lopási keresetet, amennyiben a dolgot ellopták, amikor az adóson múlt, hogy nem tudta azt átadni. Itt azonban arról van szó, hogy a hitelező nem indíthatja meg a lopási keresetet. A *cautio usufructuaria* keretében a haszonélvező a *stipulatio* adósa, nem pedig hitelezője, a forrásszöveg pedig arról már nem szól, hogy a *stipulatio* adósa sem indíthatna lopási keresetet, ami, mint ismert, a *custodia*-felelősség általában szükségszerű velejárója. Itt egész más tényállásról van szó, mint a *cautio usufructuaria* esetében. E forrásszöveg alapján tehát nem lehet a haszonélvező technikus értelemben vett *custodia*-felelősségének kizártságára következtetni.

Azt, hogy a *stipulatio* hitelezője nem indíthat *actio furtit*, a következő Paulus-szöveg is egyértelműen rögzíti:

Si stipulatus de te sim 'per te non fieri, quo minus homo Eros intra kalendas illas mihi detur', quamvis mea interesset eum non subripi (cum subrepto eo ex stipulatu non teneris, si tamen per te factum non sit quo minus mihi daretur), non tamen furti actionem me habere. (Paul. D. 47, 2, 67, 5)

Az „Ego” (a *stipulatio* hitelezője) tehát, noha érdekében áll, hogy a dolgot ne lopják el, érdekeltsége ellenére sem indíthatja meg a lopási keresetet. Viszont itt is a *stipulatio* hitelezőjéről van szó csupán.

A következő, szintén Paulustól származó forrásszöveg alapján nem csak a *stipulatio* hitelezője nem indíthat lopási keresetet, hanem a megbízás nélküli ügyvivő, a gyám, a gondnok, valamint a kötelmi hagyományos sem, ill. az sem, aki egy haszonbérlet részére *fideiussio* útján kezességet vállalt:

Is, cuius interest non subripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, id est veluti is cui res locata est. Is autem, qui sua voluntate vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator ob rem sua culpa subreptam non habet furti actionem. Item is, cui ex stipulatu vel ex testamento servus debetur, quamvis intersit eius, non habet furti actionem: sed nec is, qui fideiussit pro colono. (Paul. D. 47, 2, 86)

Azt tehát, akinek érdekében áll, hogy a dolgot ne lopják el, megilleti a lopási kereset, ha a dolgot a tulajdonos akaratából (egyetértésével)²⁷ tartotta magánál, így pl. akinek a dolgot bérbe adták. A *locatio conductio* (és más szerződések) körében valóban egyértelmű a források

²⁷ A „voluntas” szót a római jogi források több értelemben is használják; nem csupán akaratot (ld. ilyen értelemben pl. Diocletianus és Maximianus császár 294-ben kelt rendeletének szövegét: „cum errantis voluntas nulla sit” [C. 1, 18, 8]), hanem ‘beleegyezést’, ‘egyetértést’, ‘jóváhagyást’ is jelenthet (vö. H. G. HEUMANN—E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹, s. v. voluntas: ‘Einwilligung’, ‘Zustimmung’, ‘Genehmigung’; vö. pl. Pomp. D. 39, 3, 20: „nulla enim voluntas errantis est” [az *actio aquae pluviae arcendae* keresettel kapcsolatban]; az *actio de in rem versóval* összefüggésben Ulp. D. 15, 3, 3, 4: „nisi forte mandatum domini aut voluntatem habuit”). Sőt, tegyük hozzá, az akarat filozófiai szempontból sem jelent föltétlenül kívánságot. Erre nézve ld. FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban* (id.), 149³⁴¹, ahol a szerző SPINOZA egyik fejtegetésére is hivatkozik.

tükrében a lopási kereset megindíthatóságának kiterjesztése arra, akinek az érdekében áll, a *custodia*-felelősségével is összefüggésben; a dolgot ért lopás esetén ugyanis a bérlő kontraktuális alapon kártérítéssel tartozik a bérbeadó irányában, az *actio furtit* pedig (ha fizetőképes) ilyenkor maga a bérlő indíthatja meg a tolvajjal szemben.

Nem illeti meg azonban a lopási kereset a *negotiorum gestort*, a *tutort* és a *curatort*. Mindennek oka nyilvánvaló: sem a megbízás nélküli ügyvivő, sem a gyám, sem pedig a gondnok nem felel *custodiáért*; így nem felel lopásért sem; ha pedig nem felelnek érte, akkor a lopási keresetet sem indíthatják meg.

Az pedig, akinek *stipulatio* vagy kötelmi hagyomány alapján tartoznak egy rabszolgát szolgáltatni, noha érdekükben állna, mégsem illeti meg őket a lopási kereset (ilyenkor azt nyilván a tulajdonos [*stipulatio* adósa]), ill. az örökös indíthatja meg a tolvajjal szemben. A szöveg e részében említett *stipulatio* kapcsán megint arról van szó, hogy a *stipulatio* hitelezője nem indíthatja meg a lopási keresetet, tehát nem a *stipulatio* adósáról van szó, és ennek alapján sem lehet a haszonélvező műértelemben vett *custodia*-felelősségének kizártságára következtetni.

A forrásszöveg szerint végül azt sem illeti meg az *actio furti*, aki egy *colonus* részére *fideiussió*s kezességet vállalt; e vonatkozásban már a *stipulatio* adósáról: tehát a kezesről (*fideiussorról*) van szó. Ebből már lehet arra következtetni, hogy a *fideiussor* nem felelt *custodiáért*, hiszen ha nem indíthatja meg az *actio furtit*, akkor nincsen *custodia*-felelőssége sem. Ez viszont egy teljesen más tényállás, aminek semmi köze sincs a haszonélvező felelősségének problémaköréhez.²⁸

Az *actio furti* aktív legitimációjának kizártságával kapcsolatban itt idézett szövegekből tehát nem nézetünk szerint nem következik az, hogy a haszonélvező nem indíthatna *actio furtit* (a haszonélvező által megindítható *actio furti* lehetőségére egyébként is kifejezetten utal a D. 47, 2, 46, 1 alatt felvett, fentebb hivatkozott szöveg), ill. hogy ezzel összefüggésben ne felelne a műértelemben vett *custodiáért*.

A haszonélvező *custodia*-felelőssége inkább azért problematikus konstrukció, mert a *stipulatio* mint *stricti iuris* szerződés és az *actio ex stipulatu* mint *stricti iuris actio* kapcsán vetődik fel.²⁹ Ez kétségtelenül nehezen feloldható ellentmondást jelent.

A *custodia*-felelősségnek a haszonélvezőre történő kiterjesztése Serrano-Vicente szerint azon tendenciába illeszkedik, amely szerint a *custodia*-felelősség nem csupán a lopáshoz és a dologrongáláshoz kötődik, hanem általában az őrzési tevékenységhez.³⁰ E nézettel mi is egyetértünk; a praktikus gondolkodású római jogtudósok a klasszikus korban már széles körben alkalmazott *custodia*-felelősség haszonélvezőre — aki kétségtelenül egy idegen dolgot tart a saját kizárólagos őrizetében és érdekeltsége mellett — történő kiterjesztésének bizonyára semmiféle komolyabb akadályát nem látták, még akkor sem, ha tudjuk, hogy az *actio ex stipulatu* nem *bonae fidei*, hanem *stricti iuris* természetű kereset, és a *custodia*-felelősség egyébként *bonae fidei contractust* feltételez.³¹ Ezt az ellentmondást Serrano-Vicente úgy véli feloldhatónak, hogy a *cautio usufructuaria* egy *usus boni viri arbitratum*³²

²⁸ E forrásszövegek (D. 47, 2, 13; D. 47, 2, 67, 5; D. 47, 2, 86) értelmezésére nézve (további szakirodalmi hivatkozásokkal) ld. pl. M. KASER: *Grenzfragen der Aktivlegitimation zur actio furti*, in: M. Harder—G. Thielmann (hrsg.): *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow*, Berlin 1980, 304skk.; REICHARD: *id. m.* 64skk.

²⁹ Vö. SERRANO-VICENTE: *id. m.* 346.

³⁰ SERRANO-VICENTE: *id. m.* 346: „... una tendencia a que la custodia non sólo se refiera a hurtos y daños de muebles, sino en general a una actividad de vigilancia...”.

³¹ Vö. SERRANO-VICENTE: *id. m.* 346.

³² Az ezt a kifejezést a *Digesta* 7. könyvében tartalmazó források: Ulp. D. 7, 1, 9 pr.; Ulp. D. 7, 1, 13 pr.; Ulp. D. 7, 1, 13, 6; Ulp. D. 7, 1, 13, 8; Ulp. D. 7, 1, 27, 5; Iul. D. 7, 5, 6 pr.; Ulp. D. 7, 9, 1 pr.; Ulp. D. 7, 9, 1, 3; Ulp. D. 7, 9, 1, 5; Pap. D. 7, 9, 11; Ulp. D. 7, 9, 12.

kíván meg,³³ amelynek értelmében a haszonélvező köteles tisztességes emberként eljárni joga gyakorlása során; és noha a *cautio* alapján indítható kereset (*actio ex stipulatu*) nem *bonae fidei iudicium*, az *usus boni viri arbitrato* követelménye a bíró számára hasonló eljárást és elbírálást enged meg, mint a *bonae fidei* kereseteknél.³⁴ E nézet elfogadása esetén pedig azt is mondhatnánk, hogy ennek köszönhetően végső soron érvényre jutnak az objektív *bona fides* követelményei³⁵ annak ellenére is, hogy maga a kereset *stricti iuris actio*. Ez az álláspont is plauzibilisnek tűnik, ugyanakkor ettől még maga a kereset *stricti iuris* természetű, és e nézet önmagában véve még mindig nem jelent elegendő magyarázatot a problémára.

Teljesen más álláspontot fogalmazott meg azonban az egész kérdéskörrel kapcsolatban Reichard, aki rámutatott arra, hogy a római forrásokban hiányoznak a *stipulatio*ból fakadó *custodia*-felelősségre vonatkozó kifejezett utalások; a szerző úgy véli, hogy a klasszikus jog nem ismert ilyen felelősséget, ill. konstatálja, hogy a klasszikus jogtudósok a *custodia*-felelősséget a *stricti iuris obligatiók* körében nem alkalmazták.³⁶ Ennek megfelelően a szerző a Paul. D. 7, 9, 2 tükrében kétségesnek tartja, hogy a szövegben említett *custodiam praestare* a műértelemben vett *custodia*-felelősségre utalna.³⁷

A *custodia*-felelősség alapvetően kötelmi jogi jellegét nem törli át a *custodia*-felelősség haszonélvezőre történő kiterjesztése, mert a felelősség nem általában az *ususfructus*, hanem a *cautio usufructuaria* alapján indítható *actio ex stipulatu* kapcsán merül fel. Ami azonban valóban több mint érdekes: a *custodia*-felelősség ugyanis — ahogyan a triáznak a *custodián* kívüli másik két eleme: a *dolus* és a *culpa* is — a *bonae fidei* szerződések, ill. az ezek alapján indítható *bonae fidei actiók* terrénumán merül fel. Ezt az ellentmondást nézetünk szerint aligha lehet másképpen magyarázni, mint praktikus indokokkal, és mint kivételt, ill. a *custodia*-felelősséggel tartozó személyek körének, valamint általában a *custodia*-felelősség tartalmának a kései klasszikus kori kitágítását: ha ugyanis az említett perjogi megfontolásoktól eltekintünk, tkp. semmilyen józan megfontolás sem szól a haszonélvező *custodia*-felelősségének kizártsága mellett, a haszonélvező esetében ugyanis mind az érdekeltség, mind az idegen dolog kizárólagos őrizete kétségtelenül fennáll. Ennek alapján pedig a lopási keresetet is megindíthatja, és erre kifejezett forrásbizonyítékul szolgál az Ulp. D. 47, 2, 46, 1 alatt fölvetett forrásszöveg is.

IV. Következtetések

A fentebb hivatkozott és elemzett források tükrében tehát a magunk részéről nem látjuk különösebben problematikusnak sem a kézizálog-hitelező, sem a haszonélvező *custodia*-felelősségének a legalábbis a kései klasszikus korra nézve történő verifikálhatóságát. Álláspontunk szerint mindkét esetben technikus értelemben vett *custodia*-felelősségről van szó, amely ezekben az esetekben is — feltéve, ha ingóságról van szó — együtt járt a lopási kereset megindításának jogával. Mindkét eset a *custodia*-felelősséggel tartozó adósok köre kései klasszikus kori kiszélesítésének releváns példája. Noha mind a *creditor pigneraticius*,

³³ Vö. KNÜTEL: *id. m.* 373.

³⁴ SERRANO-VICENTE: *id. m.* 346.

³⁵ Ennek egész problémakörére nézve ld. a hazai szakirodalomból FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Bp. 2001; UŐ: *Az objektív jóhiszeműség „olvasatai” a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 42 (2005), 223skk.; UŐ, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 124 (2007), 603skk., ill. UŐ: *Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 44 (2007), 123skk.; UŐ: *Monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? Összehasonlító-történeti elméletek a bona fidesről*, Állam- és Jogtudomány 54/3—4 (2013), 25—39.

³⁶ REICHARD: *id. m.* 78sk.

³⁷ REICHARD: *id. m.* 48.

mind az *usufructuarius* dologi jogosultak, a *custodia*-felelősség alapvetően kötelmi jogi jellegét egyik eset sem töri át, hiszen a kézizálog-hitelező *custodia*-felelőssége nem magából a zálogjogból, hanem az azt keletkeztető kézizálog-szerződésből, a hasznélvező *custodia*-felelőssége pedig nem magából a hasznélvezetből, hanem az annak kapcsán a hasznélvező által adott *cautio usufructuariá*ból következik. Ilyen értelemben tehát valójában kötelmi jogi adósokat terhel a *custodia*-felelősség mindkét esetben: a *creditor pignoratiticius* mint a kézizálog-szerződés adósát, ill. az *usufructuarius* mint a *stipulatio* adósát.

Ami a *custodia*-felelősségnek a hasznélvezőre történő kiterjesztését illeti, ez inkább azért jelent problematikus konstrukciót, mert a *stipulatio* alapján indítható kereset esetében *stricti iuris iudicium*ról van szó, a *custodia*-felelősség pedig csupán a *bonae fidei contractus*ok (ill. *actió*k) terepén merült fel (miként azt Reichard meggyőzően kimutatta), ami viszont akár koncepcionális kérdéseket illetően készíthet minket átgondolásra a *custodia*-felelősség egész problematikájának vizsgálata során. E problémakör részletesebb kibontása a fentiekén túl is esetleges további vizsgálódások tárgyát képezheti majd.